

# **Ο Ν. 3691/2008 για την πρόληψη και καταστολή της νομιμοποίησης εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες και της χρηματοδότησης της τρομοκρατίας**

## **Η οριστικοποίηση μιας διαχρονικής δογματικής εκτροπής και η εμπέδωση της κατασταλτικής αυθαιρεσίας\***

**ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΠΑΥΛΟΥ**

### **ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ39**

1. Το γενικό πλαίσιο του νέου νόμου: μία πρώτη θεώρηση
2. Τα θεμελιώδη (εύλογα) ερωτήματα
  - 2.1. Ο ν. 3691/2008 αντικαθιστά εξ ολοκλήρου το προηγούμενο θεσμικό πλαίσιο (ν. 2331/1995 και 3424/2005); οι πρώτες νομοτεχνικές συνέπειες
  - 2.2. Η επανατοποθέτηση του εννόμου αγαθού: ένα ερώτημα που θα απαντηθεί στο τέλος
  - 2.3. Το *modus operandi* του «ξεπλύματος» και η κατασταλτική του κατάσχεση στον ν. 3691/2008
3. Η σύγχρονη τυποποίηση στον ν. 3691/2008
  - 3.1. Το «βασικό αδίκημα» και η παραγόμενη από αυτό «βρόμικη περιουσία»
  - 3.2. Η νομιμοποίησή της – οι κρίσιμες νομοτυπικές συμπεριφορές
    - 3.2.I. Τα κατ' ιδίαν εγκλήματα ως ειδικότεροι τρόποι τελείωσης της δομικής πράξεως της «νομιμοποίησης»
    - 3.2.II. Ο δράστης του προηγούμενου βασικού εγκλήματος ως δράστης του εγκλήματος της νομιμοποίησης – μία νέα (πιο δυσμενής) εκδοχή
  - 3.3. Οι προβλεπόμενες κυρώσεις
    - 3.3.I. Οι απειλούμενες ποινές εν γένει
    - 3.3.II. Τα τεκμήρια των επιβαλλομένων ποινών
  - 3.4. Η τύχη του βρόμικου χρήματος – δεσμεύσεις – δημεύσεις
  - 3.5. Οι δικονομικές ευχέρειες και η (νέα μεν, γνωστή όμως) Επιτροπή του άρθρου 7
4. Τελικά ποιο είναι επιτέλους σήμερα το προστατευόμενο-προσβαλλόμενο έννομο αγαθό;
  - 4.1. Το ίδιο που προσβάλλεται και με το «βασικό αδίκημα»
  - 4.2. Συνεπώς η συρροή «βασικού αδικήματος» και ξεπλύματος είναι πλέον φαινομενική
5. Μία γενικότερη αποτίμηση των ανατροπών στις δογματικές και αξιολογικές «σταθερές» του σύγχρονου ποινικού δικαίου: από το φιλελεύθερο προσωποπαγές στο κατασταλτικό «πραγματοπαγές» ποινικό δίκαιο;

### **1. Το γενικό πλαίσιο του νέου νόμου: μία πρώτη θεώρηση**

Ήδη ο ν. 3691/2008 καταργεί την προϊσχύουσα νομοθεσία του ν. 2331/1995, όπως τούτη κατέληξε να ισχύει με τις εν τω μεταξύ τροποποιήσεις της, και με αφορμή την ενσωμάτωση της Τρίτης Οδηγίας<sup>1</sup> για το ξέπλυμα και την αποτελεσματικότερη προσαρμογή

---

\* ΠΧρ 2008, 923 επ.

1. Σύμφωνα με την εξαγγελία του ίδιου του άρθρου 1 του ν. 3691/2008, «Με τον παρόντα νόμο σκοπείται η ενίσχυση και βελτίωση του νομοθετικού πλαισίου για την πρόληψη και καταστολή των αδικημάτων της νομιμοποίησης εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες και της χρηματοδότησης της τρομοκρατίας. Προς τούτο ενσωματώνονται στη νομοθεσία οι διατάξεις της

στις Συστάσεις της FATF και τις ειδικές υποδείξεις της, θεσπίζει εκ βάρθρων ένα νέο θεσμικό πλαίσιο καταστολής της νομιμοποίησης εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες, χρησιμοποιώντας μεν τα γνωστά «υλικά» των προηγούμενων νόμων, αλλά προβαίνοντας και σε μία θεαματική διεύρυνση και αναδιάταξη της καταστολής στο πεδίο αυτό.

Παλαιότερα επισημαίναμε<sup>2</sup> ότι η «νομιμοποίηση εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες» πρέπει να είναι, κατά την λογική των διεθνών κειμένων που επέβαλαν την κατασταλτική της αντιμετώπιση με τα μέσα του ποινικού δικαίου, μία συμπεριφορά που να καταδεικνύει με βεβαιότητα ότι ο δράστης νομιμοποιεί μια περιουσία, που προέρχεται ευθέως από τα κρίσιμα σοβαρά εγκλήματα, «ανήκει» σε μια εγκληματική ομάδα δραστηριοποιούμενη στα πεδία του οργανωμένου εγκλήματος, και η οποία περιουσία θα αποτελέσει το τμήμα ενός οικονομικού όπλου, που πρόκειται να επενδυθεί σε νόμιμους ή νομιμοφανείς τομείς της οικονομίας, ώστε να αποτελέσει έναν ακόμη αρμό για την ενίσχυση της διεισδυτικότητας της εγκληματικής ομάδας στην οικονομία και στην εξουσία<sup>3</sup>,

Οδηγίας 2005/60/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης «σχετικά με την πρόληψη της χρησιμοποίησης του χρηματοπιστωτικού συστήματος για τη νομιμοποίηση εσόδων από παράνομες δραστηριότητες και την χρηματοδότηση της τρομοκρατίας» (Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης L 309/15/25.11.2005), διατάξεις της Οδηγίας 2006/70/ΕΚ της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης L 214/29/4.8.2006) και αντικαθίστανται οι σχετικές διατάξεις του ν. 2331/1995 (ΦΕΚ 173 Α), όπως ισχύουν». Για την 3<sup>η</sup> Οδηγία στο πλαίσιο του διεθνούς και ιδίως του ενωσιακού δικαίου βλ. κατεξοχήν *Καϊάφα-Γκμπάντι*, Η ποινική αντιμετώπιση του ξηπλήματος βρώμικου χρήματος: Μεταξύ διεθνούς, ευρωπαϊκής και εθνικής νομοθεσίας, ΠΧρ 2007, 3 επ. και τις εκεί αναφορές, και *Ζημιανίτ*, Η τρίτη Κοινοτική Οδηγία για το ξηπλήμα χρήματος: μία προκαταρκτική θεώρηση, σε *ΕΕΠ (Ένωση Ελλήνων Ποινικολόγων)*, Ξηπλήμα βρώμικου χρήματος. «Καθαρή» ή ελεύτερη κοινωνία; 2007, 101 επ.

2. Βλ. *Παύλου*, Νομιμοποίηση εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες. Από τον Ν. 2331/1995 στον Ν. 3424/2005: η εξέλιξη και γιγάντωση μίας δογματικής και κυρωτικής εκτροπής, ΠΧρ 2006, 342 επ.

3. Βλ. *Παύλου*, Η νομιμοποίηση εσόδων από εγκληματικές ενέργειες (άρθρο 2 ν. 2331/1995) και ιδίως η οριοθέτησή της από την «αποδοχή και διάθεση προϊόντων εγκλήματος», Υπερ. 2000, 633 επ., *του ίδιου*, Διωκτικές εκτροπές στην εφαρμογή του ν. 2331/1995 για το ξηπλήμα του βρώμικου χρήματος και ο απαιτούμενος εξορθολογισμός της εφαρμογής του, ΠΧρ 2003, 193 επ. (= Τιμ. Τ. Ν. Ανδρουλάκη), *του ίδιου*, Ναρκωτικά. Δογματικά και ερμηνευτικά προβλήματα του ν. 1729/1987, 3<sup>η</sup> έκδ. 2008, ιδίως 329 επ., *του ίδιου*, Ο δράστης της νομιμοποίησης εσόδων (ν. 2331/1995) δεν μπορεί να είναι και δράστης της παραγωγικής του βρώμικου χρήματος προγενέστερης εγκληματικής δραστηριότητας. Μία νομολογιακή κυρίως επισκόπηση του ζητήματος με αφορμή και την ΑΠ 402/2004, ΠΛογ 2004, 519 επ., *του ίδιου*, Το «πάγωμα των τραπεζικών λογαριασμών» στην προδικασία για το έγκλημα της «νομιμοποίησης εσόδων από εγκληματική δραστηριότητα» (Ν. 2331/1995), Ειδικότερα προβλήματα ερμηνείας και εφαρμογής, ΠΧρ 2005, 769 επ., *του ίδιου*, (Προηγούμενη) «εγκληματική δραστηριότητα». Ταυτολογία ή μετεξέλιξη; σε ΕΕΠ, όπ.π. 119 επ.

αφού τούτο είναι και η ουσία της απαξίας του εγκλήματος, που σε καμία περίπτωση δεν αποτελεί μία ακόμη μορφή αποδοχής προϊόντων εγκλήματος ή υποθάληψως εγκληματία, όπως εσφαλμένα πολλές φορές εφαρμόστηκε στην πράξη. Γι' αυτό και τονίσαμε ότι η ουσία του αδικίου έγκειται ακριβώς στη διασφάλιση του κέρδους που αποκόμισε το οργανωμένο έγκλημα από τη δραστηριότητα που το ίδιο ανέπτυξε, αλλιά και στην εξασφάλιση της αιμωρησίας των δραστών του. Επιπλέον το άδικο του ξηπλήματος συνδέεται σαφέστατα με την ισχυροποίηση του οργανωμένου εγκλήματος και τη δυνατότητα επεκτάσεως της εγκληματικής του δράσεως, εξαιτίας της μεταγενέστερης επιστροφής στο ίδιο εκείνου του περιουσιακού στοιχείου, που αποτελούσε κάποτε παράνομο περιουσιακό προϊόν, με τη μορφή πλέον νόμιμων εισοδημάτων.

Σήμερα όμως μετά τον νέο ν. 3691/2008 τα ζητήματα αυτά ξεπεράστηκαν: *«ξηπλήμα βρόμικου χρήματος» μπορεί ίσως και να είναι η οποιασδήποτε μορφής επαφή με το οικονομικό προϊόν ενός οποιοσδήποτε εγκλήματος!*

Κι έτσι, αντί να τυποποιούμε, ως έχουμε καθήκον από τις διεθνείς μας δεσμεύσεις, μία εκδοχή της βαριάς οικονομικής και οργανωμένης εγκληματικότητας, που αγγίζει και την στήριξη της διεθνούς τρομοκρατίας, στην Ελλάδα τυποποιήσαμε, ακόμη μία φορά, ένα πανταχού παρόν συνοδευτικό έγκλημα, που θα αναφύεται δίπλα σε κάθε εγκληματική συμπεριφορά, αρκεί η τελευταία να παρήγαγε ένα οποιοδήποτε οικονομικό προϊόν.

## **2. Τα θεμελιώδη (εύλογα) ερωτήματα**

Τούτη η προφανής διαπίστωση μας θέτει προ τεσσάρων αναγκών: να κατανοήσουμε την νομοτεχνική σημασία της νέας τυποποιήσεως, να διαγνώσουμε και να ομολογήσουμε την αξιολογική στόχευσή της, αναδιατάσσοντας δηλαδή τις παραδοχές μας για το προστατευόμενο έννομο αγαθό, να λύσουμε ζητήματα εύρους της καταστολής και των δικονομικών διαδικασιών, και τέλος να κατανοήσουμε το μέγεθος της αλλοιώσεως που προκαλείται στο σύγχρονο ποινικό μας δόγμα.

### **2.1. Ο ν. 3691/2008 αντικαθιστά εξ ολοκλήρου το προηγούμενο θεσμικό πλαίσιο (ν. 2331/1995 και 3424/2005): οι πρώτες νομοτεχνικές συνέπειες**

Καταρχήν με το άρθρο 55 ν. 3691/2008 έχουμε την ρητή συνολική κατάργηση του μέχρι σήμερα ισχύοντος καθεστώτος<sup>4</sup> και την θέσπιση εξαρχής ενός νέου. Τούτο πρωτίστως αποτρέπει την αναδρομική ισχύ κυρωτικών διατάξεων που για πρώτη φορά εισάγονται, και δεν καλύπτονται απαξιακά από τους προηγούμενους νόμους<sup>5</sup>, αφού τούτο

4. Με το άρθρο 55 ν. 3691/2008.

5. Βλ. ήδη για παράδειγμα ΑΠ 1025/2008 ΠΧρ 2008, 607 επ. με την οποία αναιρέθηκε εν μέρει η προσβαλλομένη απόφαση λόγω εσφαλμένης εφαρμογής των διατάξεων του ν. 2331/1995, όπως ισχύουν μετά την τροποποίησή τους με τον Ν. 3424/2005, ως προς την καταδίκη για νομιμοποίηση εσόδων από εγκληματική δραστηριότητα που προήλθε από τις προηγ-

ως γνωστόν προσκρούει τόσο στο άρθρο 7 του Συντάγματος, όσο και στο άρθρο 1 ΠΚ. Θα έχει όμως και δραστική επίδραση στην εφαρμογή του επεικέστερου νόμου, κατά το άρθρο 2 ΠΚ, που θα αποτελέσει κομβικά δυσχερές ζήτημα της νομολογίας για τα προσεχή έτη, αφού τα δικαστήρια, με τους γνωστούς ρυθμούς τους, θα κληθούν να διαχειριστούν ποικίλες υποθέσεις που τελέστηκαν προ της ισχύος του ν. 3691/2008, ακόμη δε και προ της τροποποίησής του ν. 2331/1995 με τον ν. 3424/2005<sup>6</sup>.

## 2.2. Η επανατοποθέτηση του εννόμου αγαθού: ένα ερώτημα που θα απαντηθεί στο τέλος

Σε ένα δεύτερο επίπεδο προσεγγίσεως, είναι σαφές ότι με τον νέο νόμο έχουμε μία προφανή και δραστική αναδιάταξη της αξιολογικής κατευθύνσεως του νέου νόμου αναφορικά με το προστατευόμενο έννομο αγαθό, τουλάχιστον σε επίπεδο δικαιοπολιτικής εξαγγελίας. Στην εισηγητική έκθεση του ν. 3691/2008 αναφέρεται ότι «*με τον παρόντα νόμο επιδιώκεται η αναβάθμιση των εν γένει μηχανισμών της χώρας μας για την πρόληψη και καταστολή των αδικημάτων της Νομιμοποίησης Εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες και Χρηματοδότησης της Τρομοκρατίας<sup>7</sup>, καθώς και η προστασία της ακεραιότητας και φήμης του χρηματοπιστωτικού τομέα από τα ανωτέρω αδικήματα<sup>8</sup>*».

Σε επίπεδο λοιπόν εξαγγελίας και δικαιοπολιτικών παραδοχών, η νέα νομοθεσία εντάσσεται στο πεδίο της «ποινικής νομοθεσίας» κατά της τρομοκρατίας, που προτάσσει μηχανισμούς αντί για θεσμούς στην «καταπολέμησή» της, ως προστατευτέα δε αξία πανηγυρικά προσδιορίζει «την ακεραιότητα και την φήμη του χρηματοπιστωτικού συστήματος». Τελικά θα δεχθούμε ακρίτως ότι το ξέπλυμα του βρώμικου χρήματος καταλήγει την δήθεν ηθική ακεραιότητα του χρηματοπιστωτικού συστήματος<sup>9</sup>; Κι ότι τούτο είναι αξιολογικό μέγεθος άξιο ποινικής προστασίας, ώστε να το αναβαθμίσει, ενδεχομένως, και στην τάξη προστατευόμενου εννόμου αγαθού; Σίγουρα μία τέτοια προσέγγιση σε συνθήκες γενικευμένης καταρρεύσεως της διεθνούς οικονομίας που προκλήθηκε και

---

θείσες πράξεις της εκβίασεως, διότι κατά τον χρόνο εκδικάσεως της πράξεως δεν προβλεπόταν μεταξύ των βασικών εγκλημάτων του άρ. 1 παρ. 1 του Ν. 2331/1995 και η εκβίαση από την οποία προέκυψε περιουσία μικρότερη των 15.000 ευρώ.

6. Για τις τροποποιήσεις του βλ. (κριτική) παράθεση-θεώρηση σε Παύλου, όπ.π. ΠΧρ 2006, 342 επ., και Συμεωνίδου-Καστανίδου, Το έγκλημα της νομιμοποίησης παράνομων εσόδων μετά το ν. 3424/2005: ερμηνευτικές προτάσεις, ΕΕΠ όπ.π. 167 επ.

7. Στον ίδιο μάλιστα ν. 3691/2008, με το άρθρο 53 παρ. 1 η παρ. 6 του άρθρου 187 Α ΠΚ αντικαταστάθηκε ως εξής: «*6. Όποιος παρέχει πληροφορίες ή υλικά μέσα ή με οποιονδήποτε τρόπο εισπράττει, συλλέγει, διαθέτει ή διαχειρίζεται κεφάλαια υπό την έννοια της παρ. 1 του άρθρου 1 του ν. 3034/2002 (ΦΕΚ 168 Α) με σκοπό να διευκολύνει ή να υποβοηθήσει την τέλεση τρομοκρατικών πράξεων κατά τις παραγράφους 1, 3 και 4 είτε από εγκληματική οργάνωση είτε από μεμονωμένο τρομοκράτη τιμωρείται με κάθειρξη μέχρι δέκα ετών.*»

8. Αιτ. Έκθ. Ν. 3691/2008.

9. Πρβλ. και Ναμία, Ο ρόλος και η ευθύνη του χρηματοπιστωτικού συστήματος στο ξέπλυμα βρώμικου χρήματος, ΕΕΠ, όπ.π. 379 επ.

από την ιδιάζουσα (μη) «ηθική» των χρηματοπιστωτικών συστημάτων, ηχεί, αν μη τι άλλο, παράφωνη. Τι τελικά πάντως προστατεύει σήμερα<sup>10</sup> ή νέα νομοθεσία για το ξέπλυμα; την «κοινωνία», την δημόσια τάξη, την «εσωτερική ασφάλεια», την απονομή της δικαιοσύνης, την δυνατότητα επιβολής της δημεύσεως, τον «υγιή ανταγωνισμό», την φήμη και αξιοπιστία του χρηματοπιστωτικού συστήματος, ή ενδεχομένως, αυτό που από παλαιά υποστηρίξαμε, ότι δηλαδή το έγκλημα της νομιμοποίησης εσόδων από εγκληματική δραστηριότητα συνιστά διατήρηση και περαιτέρω επίταση της αρχικής προσβολής του εννόμου αγαθού που προσβλήθηκε ήδη με το κύριο έγκλημα<sup>11</sup>;

Για να απαντήσουμε όμως στο ερώτημα αυτό, θα πρέπει, έχοντας κατά νου και την διεθνή απαξιολόγηση του φαινομένου, όπως αυτή προκύπτει από την θεμελίωση των κειμένων στα οποία υποτίθεται ότι εναρμονίζεται η Ελλάδα, να προβούμε πρώτα σε μία διαγραμματική «χαρτογράφηση» του πεδίου της ποινικοποίησης, να καταλάβουμε δηλαδή τι επιτέλους, κατά τον σύγχρονο έλληνα νομοθέτη, τιμωρείται ως νομιμοποίηση εσόδων από εγκληματικές πράξεις, και κατόπιν να οριστικοποιήσουμε την όποια θέση μας για το προστατευόμενο έννομο αγαθό.

### 2.3. Το *modus operandi* του «ξέπλυματος» και η καταστατική του κατάσταση στον ν. 3691/2008

Το σχήμα του εγκληματικού φαινομένου του ξέπλυματος, ως ευρύτερου *modus operandi* μιας σύνθετης εγκληματικής δραστηριότητας, παραμένει και σήμερα το ίδιο: προϋποτίθεται ουσιαστικά και τυπικά η τέλεση μιας άλλης προγενέστερης χρονικά και ουσιαστικά εγκληματικής δραστηριότητας, από την οποία να προκύπτουν οικονομικής υφής έσοδα, να τελείται δηλαδή ένα έγκλημα που παράγει την κρίσιμη «βρώμικη» περι-

10. Για τις ποικίλες προσεγγίσεις στο θέμα βλ., από την ελληνική θεωρία, *Διονυσοπούλου*, Νομιμοποίηση εσόδων από εγκληματική δραστηριότητα και αποδοχή προϊόντων εγκλήματος, ΠΧρ 1999, 988, και ιδίως 991, *Κάτσιο*, Ξέπλυμα βρώμικου χρήματος. Η γεωπολιτική του διεθνούς χρηματοπιστωτικού συστήματος: το φαινόμενο της νομιμοποίησης εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες, 1998, *του ίδιου*, «Mundus vult decipi». Η πορεία της οδηγίας 91/308/ΕΟΚ για την καταπολέμηση της νομιμοποίησης των εγκληματικών εσόδων και η μη εφαρμογή του ν. 2331/1995, ΠοινΔικ 2000, 397 επ. *Νικοηούδη*, Η νομιμοποίηση εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες (άρθρο 2 Ν. 2331/95), ΠΧρ 2000, 769 επ., 771 (= ΠοινΔικ 2000, 1136), *Παπακυριάκου*, Η ποινική νομοθεσία για την καταστολή της νομιμοποίησης εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες ως θεμελιώδης άξονας ενός νέου μοντέλου αντεγκληματικής πολιτικής, σε Τιμ. Τόμο Μανωλεδάκη, ΙΙ, 2007, 483 επ. και *Τριανταφύλλου*, Νομιμοποίηση εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες. Τα προσβαλλόμενα έννομα αγαθά και η συμβολή τους στην ερμηνεία του άρθρου 2 παρ. 1 του Ν. 2331/1995, Τιμ. Τ. Ανδρουλάκη, 2003, 739 επ. Για μία κριτική αξιολόγηση των (παλαιότερων) απόψεων για το ζήτημα βλ. και *Δημήτρανα*, Ξέπλυμα βρώμικου χρήματος. Ζητήματα εφαρμογής του ν. 2331/1995, 2002. 90 επ., και *Συμεωνίδου-Καστανίδου*, Η νομιμοποίηση εσόδων από εγκληματικές πράξεις, σε «Ποινικό δίκαιο – Ελευθερία – Κράτος δικαίου», Τιμ. Τ. για τον Γ.-Α. Μαγκάκη, 1999, 387.

11. Βλ. ήδη από παλαιότερα *Παύλου* στις αναφερόμενες στην παρ. υπ. αρ. 3 συμβολές.

ουσία. Επόμενη δε πράξη είναι η νομοτυπική συμπεριφορά της νομιμοποίησης αυτής της «περιουσίας», που αποτελεί και το υλικό αντικείμενο της νομιμοποίησης, όταν πλήρον το ήδη παραχθέν «βρόμικο» χρήμα αποκτά, με την δράση τρίτου, νομιμοφανή υπόσταση, και παρεισάγεται στους αρμούς του νόμιμου κύκλου του χρήματος, χωρίς να μπορεί να ανιχνεύεται ευχερώς η προέλευσή του από ένα προηγούμενο έγκλημα.

Γι' αυτό και αποτελεί νομοτεχνική αναγκαιότητα η διπλή περιγραφή, τόσο της προηγούμενης εγκληματικής δραστηριότητας, της παραγωγικής δηλαδή του βρόμικου χρήματος, όσο και αυτής καθαυτής της χρονικά μεταγενέστερης νομιμοποιητικής συμπεριφοράς. Οι παλινδρομήσεις της νομοθεσίας στο πρώτο σκέλος, αυτό δηλαδή του καθορισμού της προελεύσεως της βρόμικης περιουσίας, είναι γνωστές και πολλαπλώς ερμηνευμένες. Υπήρξε πάντως μία σαφής και (ακανόνιστη) νομική διαδρομή από τον κλειστό κατάλογο των 24 «προηγούμενων εγκληματικών πράξεων» του αρχικού ν. 2331/1995<sup>12</sup>

12. Αυτές ήταν, με τις διαδοχικές τροποποιήσεις που αρχικά υπέστη ο ν. 2331/1995, οι ακόλουθες: «αα) Τα εγκλήματα που προβλέπονται από το νόμο για την καταπολέμηση της διάδοσης των ναρκωτικών, αβ) Τα εγκλήματα της παραγράφου 1 του άρθρου 15 του ν. 2168/1993 «όπλα, πυρομαχικά κ.λπ.», αγ) Της ληστείας (άρθρο 380 Ποινικού Κώδικα), αδ) Της εκβίασης (άρθρο 385 παρ. 1, περιπτ. α'-β' Ποινικού Κώδικα), αε) Της αρπαγής (άρθρο 322 Ποινικού Κώδικα), αστ) Της κλοπής ιδιαίτερα μεγάλης αξίας (άρθρο 372 παράγραφος 1 εδάφιο β' Ποινικού Κώδικα) και των διακεκριμένων περιπτώσεων κλοπής του άρθρου 374 περίπτωση α'-στ' του Ποινικού Κώδικα, αζ) Της υπεξαίρεσης, αν το αντικείμενό της είναι ιδιαίτερα μεγάλης αξίας (άρθρο 375 παράγραφος 1β' του Ποινικού Κώδικα) ή αν η πράξη ενέχει κατάχρηση ιδιαίτερης εμπιστοσύνης ή συντρέχουν οι λοιπές περιστάσεις του άρθρου 375 παράγραφος 2 του Ποινικού Κώδικα, αν) Της απάτης, αν η ζημία που προξενήθηκε είναι ιδιαίτερα μεγάλη (άρθρο 386 παράγραφος 1 εδάφιο β' του Ποινικού Κώδικα) ή αν ο υπαίτιος διαπράττει απάτες κατ' επάγγελμα ή κατά συνήθεια ή αν οι περιστάσεις υπό τις οποίες έγινε η πράξη μαρτυρούν ότι είναι ιδιαίτερα επικίνδυνος (άρθρο 386 παράγραφος 3 του Ποινικού Κώδικα), αθ) Των αξιοποιώνων πράξεων που έχουν ως αντικείμενο μνημείο, αι) Της κλοπής φορτίου πλοίου, αν το αντικείμενό της είναι ιδιαίτερος μεγάλης αξίας (άρθρο 217 παράγραφος 1 εδάφιο β' Κώδικα Δημοσίου Ναυτικού Δικαίου), αια) Τα προβλεπόμενα υπό τα στοιχεία γ' και δ' εδάφιο δεύτερο της παραγράφου 2 και από την παράγραφο 3 του άρθρου 10 του ν. 1383/1983 «αφαιρέσεις και μεταμοσχεύσεις ανθρωπίνων ιστών και οργάνων», αιβ) Της παραγράφου 1 του άρθρου 1 του ν. 1608/1950 «περί αυξήσεων των ποινών των προβλεπομένων διά τους καταχραστάς του δημοσίου», όπως ισχύει, αιγ) Της λαθρεμπορίας, όταν εμπίπτουν στις περιπτώσεις του άρθρου 102 παράγραφος 1 Β του Τελωνειακού Κώδικα (ν. 1165/1918, όπως ισχύει), αιδ) Τα προβλεπόμενα από το ν.δ. 181/1974 «περί προστασίας εξ ιοντιζουσών ακτινοβολιών», αιε) Τα προβλεπόμενα και τιμωρούμενα από τις διατάξεις της παρ. 3 του άρθρου 349 του Ποινικού Κώδικα, αιστ) Τα προβλεπόμενα και τιμωρούμενα από τις διατάξεις του β.δ/τος 29/1971 «περί κωδικοποίησης εις ενιαίον κείμενον των ισχυουσών διατάξεων περί τυχρών και μη παιγνίων», αιζ) Τα προβλεπόμενα και τιμωρούμενα από τις διατάξεις των άρθρων 235, 236 και 237 του Ποινικού Κώδικα, αιη) της τοκογλυφίας αν αυτή ασκείται κατ' επάγγελμα ή κατά συνήθεια (άρθρο 404, παρ. 3, Ποινικού Κώδικα), αιθ) της λαθρομεταναστεύσεως (άρθρο 19 του ν. 1941/1991), ακ) της λαθρεμπορίας πυρηνικών υλικών κ.λπ.

στην διευρυμένη θεώρηση των «βασικών εγκλημάτων»<sup>13</sup> του ν. 3424/2005, οπότε και επιχειρήθηκε μία σαφής διεύρυνση της παραγωγικής βάσεως του βρόμικου χρήματος, αφού πέρα από τα 16 πια συγκεκριμένα βαριά εγκλήματα επεκτάθηκε και σε «κάθε αξιόποινη πράξη που τιμωρείται με ποινή στερητική της ελευθερίας, της οποίας το ελάχιστο όριο είναι άνω των έξι μηνών και από την τέλεσή της προέκυψε περιουσία τουλάχιστον 15.000 ευρώ». Η επέκταση αυτή επικρίθηκε από την θεωρία, και επιχειρήθηκε να γίνει μία συστατική τουλάχιστον ερμηνεία της<sup>14</sup>, ώστε το προβλεπόμενο όριο του ύψους της αποκτηθείσας «βρόμικης» περιουσίας να προαπαιτείται, και να προϋπάρχει, ως ρητό νομοτυπικό στοιχείο της ίδιας της διατάξεως του βασικού εγκλήματος. Έτσι με την τροποποίηση του ν. 3424/2005 στο σημείο αυτό έγινε από τον νομοθέτη μία συνειδητή ταύτιση του «βρόμικου» χρήματος, που είναι προϊόν εγκλήματος, με το «μαύρο χρήμα», που είναι ουσιαστικά το αφορολόγητο προϊόν μίας οποιασδήποτε αξιόποινης ή μη συμπεριφοράς, διεύρυνση που διατηρείται και διευρύνεται σήμερα με τον ν. 3691/2008.

### 3. Η σύγχρονη τυποποίηση στον ν. 3691/2008

#### 3.1. Το «βασικό αδίκημα» και η παραγόμενη από αυτό «βρόμικη περιουσία»

Με το άρθρο 3 του ν. 3691/2008 ως «βασικά αδικήματα» καταγράφονται καταρχήν 17 κατηγορίες εγκλημάτων<sup>15</sup>, οι οποίες διαφέρουν αισθητά από αυτές που ρητά μνημονεύ-

ραδιενεργών ουσιών, πέραν της περιπτώσεως του ανωτέρω εδαφίου αιγ, ακα) το προβλεπόμενο και τιμωρούμενο από την διάταξη του άρθρου 3 του παρόντος για την καταπολέμηση της δωροδοκίας των αθλοδωπών δημόσιων λειτουργών σε διεθνείς επιχειρηματικές συναλλαγές, ακβ) Τα προβλεπόμενα και τιμωρούμενα από τις διατάξεις των άρθρων τρίτο, τέταρτο και έκτο του νόμου, με τον οποίο κυρώνεται η Σύμβαση σχετικά με την προστασία των οικονομικών συμφερόντων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και των συναφών με αυτή Πρωτοκόλλων, ακγ) Τα προβλεπόμενα στις παραγράφους 1 και 2 του άρθρου 187 του Ποινικού Κώδικα, ακδ) Τα κακουργήματα που προβλέπονται στα άρθρα 323Α και 351 του Ποινικού Κώδικα.

13. Για την έννοιά τους βλ. Παύλου, όπ.π. ΠΧρ 2006, 342 επ.

14. Βλ. Δημήτρανα, Η διεύρυνση (:) της έννοιας της “βασικής” εγκληματικής πράξης στο έγκλημα της νομιμοποίησης εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες, ΠΧρ 2006, 351 επ., και Παύλου, όπ.π. ΠΧρ 2006, 342 επ. Πρβλ. Διονυσίου, Πότε ένα περιουσιακό στοιχείο προέρχεται από εγκληματική δραστηριότητα; Συμβολή στον καθορισμό του κύκλου των πρόσφορων αντικειμένων της νομιμοποίησης εσόδων από εγκληματική δραστηριότητα, ΠΧρ 2006, 361 επ.

15. α) εγκληματική οργάνωση (άρθρο 187 του Ποινικού Κώδικα (ΠΚ)), β) τρομοκρατικές πράξεις και χρηματοδότηση της τρομοκρατίας (άρθρο 187Α ΠΚ) γ) παθητική δωροδοκία (άρθρο 235 ΠΚ), δ) ενεργητική δωροδοκία (236 ΠΚ), ε) δωροδοκία δικαστή (237 ΠΚ), στ) εμπορία ανθρώπων (άρθρο 323Α ΠΚ), ζ) απάτη με υπολογιστή (άρθρο 386Α ΠΚ), η) σωματεμπορία (άρθρο 351 ΠΚ), θ) τα προβλεπόμενα στα άρθρα 20, 21, 22 και 23 του ν. 3459/2006 «Κώδικας Νόμου για τα Ναρκωτικά»(ΦΕΚ 103 Α'), ι) τα προβλεπόμενα στα άρθρα 15 και 17 του ν. 2168/1993 «Όπλα, πυρομαχικά, εκρηκτικές ύλες κ.λπ.» (ΦΕΚ 147 Α'), ια) τα προβλεπόμενα στα άρθρα 53, 54, 55, 61 και 63 του ν. 3028/2002 «Για την προστασία των αρχαιοτήτων και

ονταν στο άρθρο 2 ν. 3424/2005<sup>16</sup>, και για τις οποίες δεν γίνεται καμία μνεία για παραγωγή οικονομικών ωφελημάτων.

Έτσι για πρώτη φορά συμπεριλαμβάνονται στον αναλυτικό πίνακα οι περιπτώσεις δ<sup>17</sup>,

εν γένει της πολιτιστικής κληρονομιάς» (ΦΕΚ 153 Α'), ιβ) τα προβλεπόμενα στο άρθρο 8 παράγραφοι 1 και 3 του ν.δ. 181/1974 «Περί προστασίας εξ ιονιζουσών ακτινοβολιών» (ΦΕΚ 347 Α'), ιγ) τα προβλεπόμενα στο άρθρο 87 παράγραφοι 5, 6, 7 και 8 και στο άρθρο 88 του ν. 3386/2005 «Είσοδος, διαμονή και κοινωνική ένταξη υπηκόων τρίτων χωρών στην Ελληνική Επικράτεια» (ΦΕΚ 212 Α'), ιδ) τα προβλεπόμενα στα άρθρα τρίτο, τέταρτο και έκτο του ν. 2803/2000 «Προστασία των οικονομικών συμφερόντων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων» (ΦΕΚ 48 Α'), ιε) δωροδοκία αθλοδραπέδου δημόσιου λειτουργού, όπως προβλέπεται στο άρθρο δεύτερο του ν. 2656/1998 «για την καταπολέμηση της δωροδοκίας αθλοδραπέδων δημοσίων λειτουργών σε διεθνείς επιχειρηματικές συναλλαγές» (ΦΕΚ 265 Α'), ιστ) δωροδοκία υπαλλήλων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων ή των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπως προβλέπεται: α) στα άρθρα 2, 3 και 4 της Σύμβασης περί καταπολέμησης της δωροδοκίας στην οποία ενέχονται υπάλληλοι των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων ή των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η οποία κυρώθηκε με το άρθρο πρώτο του ν. 2802/2000 (ΦΕΚ 47 Α') και β) στα άρθρα τρίτο και τέταρτο του ν. 2802/2000, ιζ) τα προβλεπόμενα στα άρθρα 29 και 30 του ν. 3340/2005 «Για την προστασία της Κεφαλαιαγοράς από πράξεις προσώπων που κατέχουν προνομιακές πληροφορίες και πράξεις χειραγώγησης αγοράς» (ΦΕΚ 112Α').

16. Αυτές ήταν οι ακόλουθες: «αα) εγκληματική οργάνωση (άρθρο 187 παράγραφοι 1, 2, 4 και 5 του Ποινικού Κώδικα), ββ) τρομοκρατικές πράξεις (άρθρο 187 Α ΠΚ), γγ) χρηματοδότηση της τρομοκρατίας, όπως προβλέπεται στην παράγραφο 6 του άρθρου 187 Α ΠΚ, δδ) παθητική δωροδοκία (άρθρο 235 ΠΚ), εε) εμπορία ανθρώπων (άρθρο 323Α ΠΚ), στστ) απάτη με υπολογιστή (άρθρο 386Α ΠΚ), ζζ) σωματεμπορία (άρθρο 351 ΠΚ), ηη) τα προβλεπόμενα στα άρθρα 4, 5, 6, 7 και 8 του ν. 1729/1987 (ΦΕΚ 144 Α') «καταπολέμηση της διάδοσης ναρκωτικών», θθ) τα προβλεπόμενα στα άρθρα 15 και 17 του ν. 2168/1993 (ΦΕΚ 147 Α') «όπλα, πυρομαχικά, εκρηκτικές ύλες κ.λπ.», ιι) τα προβλεπόμενα στα άρθρα 2, 53-55, 61 και 63 του ν. 3082/2002 (ΦΕΚ 153 Α') για την προστασία των αρχαιοτήτων και εν γένει της πολιτιστικής κληρονομιάς», ιαια) τα προβλεπόμενα στο άρθρο 8 παράγραφοι 1 και 3 του ν.δ. 181/1974 (ΦΕΚ 347 Α'), ιβιβ) τα προβλεπόμενα στο άρθρο 87 παράγραφοι 5, 6, 7 και 8 και στο άρθρο 88 του ν. 3386/2005, ιγγγ) τα προβλεπόμενα στα άρθρα δεύτερο, τρίτο, τέταρτο και έκτο του ν. 2803/2000 (ΦΕΚ 48 Α') «προστασία των οικονομικών συμφερόντων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων», ιδιδ) δωροδοκία αθλοδραπέδου δημόσιου λειτουργού, όπως προβλέπεται στο άρθρο δεύτερο του ν. 2658/1998 (ΦΕΚ 265 Α') «για την καταπολέμηση της δωροδοκίας αθλοδραπέδων δημοσίων λειτουργών σε διεθνείς επιχειρηματικές συναλλαγές», ιειε) δωροδοκία υπαλλήλων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων ή των Κρατών Μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπως προβλέπεται στα άρθρα τρίτο και τέταρτο του ν. 2802/2000 (ΦΕΚ 47 Α'), ιστιστ) η κατάχρηση αγοράς είτε συντελείται με κατάχρηση προνομιακής πληροφορίας είτε με χειραγώγηση της αγοράς, όπως προβλέπεται από τις διατάξεις του ν. 3340/2005 (ΦΕΚ 112 Α').

17. «δ) ενεργητική δωροδοκία (236 ΠΚ)», όταν ο ν. 3424/2005 αναφέρονταν μόνον στην παθητική δωροδοκία (άρθρο 235 ΠΚ). Βλ. μάλιστα και ΑΠ 570/2006 ΠΧρ 2007, 317 επ., η οποία αναφέρει για την παλαιότερη τροποποίηση του ν. 3424/2005 τα εξής εύλογα, που διατη-



ε<sup>18</sup>, ιγ<sup>19</sup> και ιζ<sup>20</sup>. Επομένως έχουμε έναν νέο πίνακα «βασικών αδικημάτων», διαφοροποιημένο από αυτόν του ν. 2331/1995 και του ν. 3424/2005.

Μετά από τις ανωτέρω 17 ειδικά μνημονευόμενες εγκληματικές υποστάσεις προβλήεται και μία 18<sup>η</sup> γενική κατηγορία, η οποία δεν προσδιορίζεται ειδικά και συγκεκριμένα, αλλά περιλαμβάνει «κάθε άλλο αδίκημα που τιμωρείται με ποινή στερητική της ελευθερίας, της οποίας το ελάχιστο όριο είναι άνω των έξι μηνών και από το οποίο προκύπτει περιουσιακό όφελος»<sup>21</sup>.

Έτσι, αφού σήμερα αφαιρέθηκε το ελάχιστο όριο ύψους του παραχθέντος βρώμικου χρήματος, εξοβελίστηκε και η «ενοχλητική» πρόταση της θεωρίας<sup>22</sup> για την ρητή πρόβλεψη του ορίου των 15.000 ευρώ στην νομοτυπική μορφή του βασικού εγκλήματος.

Εδώ όμως παρατηρούμε μία θεματική εκτροπή της ήδη διευρυμένης καταστολής, που έχει και μεγάλη σημασία για την εύρεση του εννόμου αγαθού. Τώρα πια ως «βασική πράξη» μπορούν ίσως να vonθούν και όλα τα εγκλήματα, αρκεί να «προκύπτει περιουσιακό όφελος», χωρίς να καθορίζεται εάν τούτο είναι άμεσο<sup>23</sup> ή έμμεσο και ανεξαρτήτως ύψους. Οπότε και «βασική πράξη», αυτή δηλαδή που παράγει το υλικό αντικείμε-

---

ρούν την επικαιρότητά τους και για την νέα τροποποίηση: «Με το άρ. 2 παρ. 1 του Ν. 3424/2005, η διάταξη του άρ. 1 παρ. α' του Ν. 2331/1995, όπως είχε αντικατασταθεί, αντικαταστάθηκε περαιτέρω και αντί του εδ. αιζ' (εγκλήματα προβλεπόμενα και τιμωρούμενα από τις διατάξεις των άρ. 235, 236 και 237 του ΠΚ), τέθηκε στοιχείο δδ', στο οποίο αναφέρεται συναφώς (ως έγκλημα περιλαμβανόμενο στον όρο «εγκληματικές δραστηριότητες», μόνον η παθητική δωροδοκία – άρ. 235 ΠΚ), στην έννοια όμως της οποίας περιλαμβάνεται και το έγκλημα της παρ. 1 του άρ. 237 του ΠΚ (παθητική δωροδοκία δικαστή), αποκλεισθείσας μόνον της ενεργητικής δωροδοκίας (άρ. 236 και 237 παρ. 2 του ΠΚ), προδήλως ως μη αποφέρουσας εισόδημα». Πρβλ. τέλος και Χατζηκώστα, Μερικές σκέψεις για τη δωροδοκία και το ξέπλυμα βρώμικου χρήματος. Με αφορμή το βούλευμα ΑΠ 570/2006, ΠΧρ 2007, 583 επ.

18. «ε) δωροδοκία δικαστή (237 ΠΚ)».

19. «ιγ) τα προβλεπόμενα στο άρθρο 87 παράγραφοι 5, 6, 7 και 8 και στο άρθρο 88 του ν. 3386/2005 «Είσοδος, διαμονή και κοινωνική ένταξη υπηκόων τρίτων χωρών στην Ελληνική Επικράτεια» (ΦΕΚ 212 Α')».

20. «ιζ) τα προβλεπόμενα στα άρθρα 29 και 30 του ν. 3340/2005 «Για την προστασία της Κεφαλαιαγοράς από πράξεις προσώπων που κατέχουν προνομιακές πληροφορίες και πράξεις χειραγώγησης αγοράς» (ΦΕΚ 112 Α')».

21. Θυμίζουμε ότι κατά το άρθρο 2 ν. 3424/2005 που αντικατέστησε το άρθρο 1 στοιχ. αυτή η γενική κατηγορία περιγράφονταν ως εξής: «Κάθε αξιόποινη πράξη που τιμωρείται με ποινή στερητική της ελευθερίας, της οποίας το ελάχιστο όριο είναι άνω των έξι μηνών και από την τέλεσή της προέκυψε περιουσία τουλάχιστον 15.000 ευρώ.»

22. Βλ. γι' αυτήν Δημήτρηνα, όπ.π. ΠΧρ 2006, 351 επ., και Παύλου, όπ.π. ΠΧρ 2006, 342 επ.

23. Την αμεσότητα της παραγωγής υποστηρίξαμε με προηγούμενες συμβολές μας. Βλ. χαρακτηριστικά Παύλου, όπ.π. ΠΧρ 2006, 342 επ. Πρβλ. και Διονυσοπούλου, όπ.π. ΠΧρ 2006, 361 επ.

νο του εγκλήματος της νομιμοποίησης, θα μπορούσε κανείς, με μία πρώτη επαφή με τον νέο νόμο, να υποστηρίξει ότι είναι τελικά όλα τα αδικήματα, πλην εκείνων που δεν παράγουν περιουσιακό όφελος. Άρα και βρόμικη περιουσία είναι κάθε όφελος από κάθε αδίκημα, αρκεί τούτο να απειλείται με ποινή φυλακίσεως άνω των 6 μηνών.

Πώς θα αντιμετωπίσουμε τούτη τη ρύθμιση; Η λύση, πιστεύω ότι είναι προ των οφθαλμών μας: σε μία συστατική θεώρηση, που να ικανοποιεί την ουσιαστική απαξία της διεθνούς αντιμετώπισης της νομιμοποίησης εσόδων από εγκληματική δραστηριότητα, θα πρέπει να θεωρήσουμε ότι βασικό έγκλημα, μπορεί να είναι αποκλειστικά και μόνον αυτό, που περιλαμβάνει το στοιχείο του περιουσιακού οφέλους είτε ως στοιχείο της αντικειμενικής του υποστάσεως είτε ως περιεχόμενο ενός υπερχειλιού δόλου, οπότε και η μεταγενέστερη απόκτηση του «οφέλους» θα συνιστά την ουσιαστική του αποπεράτωση. Κοντολογίς θα είναι κατεξοχήν τα εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας και της περιουσίας, τα οποία δεν περιλαμβάνονται άληθως ρητά στον αναλυτικό κατάλογο των 17 πρώτων εγκληματικών ομάδων. Παρόλα αυτά πλέον, από την ώρα που δεν τίθεται ποσοτικό όριο στο ύψος του οφέλους, τότε υλικό αντικείμενο μελλοντικής «νομιμοποίησης» αποτελούν όλα τα αποκτήματα, ακόμη και πιο ευτελή. Έτσι η νομιμοποίηση πλέον, κινείται πια ευθέως στον χώρο της συνήθους αποδοχής και διαθέσεως προϊόντων εγκλήματος.

## **3.2. Η νομιμοποίησή της – οι κρίσιμες νομοτυπικές συμπεριφορές**

### **3.2.1. Τα κατ' ιδίαν εγκλήματα ως ειδικότεροι τρόποι τελέσεως της δομικής πράξεως της «νομιμοποίησης»**

Και ποιες είναι πλέον οι πράξεις καθαυτές της νομιμοποίησης; Αυτή την καταγραφή, που συνιστά την αντικειμενική υπόσταση των κρίσιμων εγκλημάτων, δεν εξακολουθούμε πια να την βρίσκουμε σε έναν ορισμό, αλλά ως υποπαράγραφο του άρθρου 2 ν. 3691/2008, υπό τον τίτλο «αντικείμενο». Έτσι *«νομιμοποίηση εσόδων από τις εγκληματικές δραστηριότητες (ξέπλυμα χρήματος), που προβλέπονται στο άρθρο 3, αποτελούν οι ακόλουθες πράξεις: α) Η μετατροπή ή η μεταβίβαση περιουσίας εν γνώσει του γεγονότος ότι προέρχεται από εγκληματικές δραστηριότητες ή από πράξη συμμετοχής σε τέτοιες δραστηριότητες, με σκοπό την απόκρυψη ή τη συγκάλυψη της παράνομης προέλευσής της ή την παροχή συνδρομής σε οποιονδήποτε εμπλέκεται στις δραστηριότητες αυτές, προκειμένου να αποφύγει τις έννομες συνέπειες των πράξεών του. β) Η απόκρυψη ή η συγκάλυψη της αλήθειας με οποιοδήποτε μέσο ή τρόπο, όσον αφορά στη φύση, προέλευση, διάθεση, διακίνηση ή χρήση περιουσίας ή στον τόπο όπου αυτή αποκτήθηκε ή ευρίσκεται ή την κυριότητα επί περιουσίας ή σχετικών με αυτή δικαιωμάτων, εν γνώσει του γεγονότος ότι η περιουσία αυτή προέρχεται από εγκληματικές δραστηριότητες ή από πράξη συμμετοχής σε τέτοιες δραστηριότητες. γ) Η απόκτηση, κατοχή, διαχείριση ή χρήση περιουσίας, εν γνώσει κατά το χρόνο της κτήσης ή της διαχείρισης, του γεγονότος ότι η περιουσία προέρχεται από εγκληματικές δραστηριότητες ή από πράξη*